

Jaco Bruekers
fam.bruekers@home.nl
Guus Uytterschout
g.uytterschout@onsneteindhoven.nl

*Waarnemingen aan
de Syrische hagedis
(Phoenicolacerta laevis)
in Zuid-Turkije*

In de periode van 5 tot 16 mei 2009 bezochten wij de toeristenplaats Side om ter plaatse en in gebieden eromheen naar reptielen en amfibieën te zoeken. Side is een van de belangrijkste toeristenplaatsen aan de zuidkust van Turkije, vooral bekend om de Romeinse opgravingen in het centrum. De ruïnes, waarvan de arena het meest prominent aanwezig is, staan garant voor een niet aflatende stroom toeristen. Vreemd genoeg biedt deze plaats, ondanks de intensieve bebouwing, nog veel plaatsen waar je herpetologische juweeltjes kunt vinden.

Eén van die bijzondere reptielen waar wij meer van wilden weten, was de Syrische hagedis. Het bestuderen van *Phoenicolacerta laevis* in Side vormde één van de drie doelstellingen die wij ons tijdens deze reis hadden gesteld. Deze soort is een relatieve nieuwkomer in dit gebied en is zeer waarschijnlijk door de mens (ongewild?) geïntroduceerd. Over *Ph. laevis* uit deze streek zijn tot nu toe een aantal Duitstalige artikelen gepubliceerd (TROIDL & TROIDL, 2008a en b). We besteden in dit artikel aandacht aan onze waarnemingen aan deze hagedis, die voor een deel nieuw dan wel aanvullend zijn op eerder publicaties.

Verspreiding van *Phoenicolacerta laevis*

De Syrische hagedis heeft een verspreidingsgebied dat zich binnen Turkije volgens BISCHOFF & FRANZEN (1993), in grote lijnen uitstrekt van het oosten van het land, van Erdemli (± 80 km ten westen van Mersin) oostwaarts tot in Hatay. Dit houdt in dat het eigenlijke verspreidingsgebied ongeveer 200 km oostelijk van Side ligt (TROIDL & TROIDL, 2008a en b). De Duitsers hebben hun waarneming toegespitst op de strook van Side, westwaarts tot Gündogdu en een populatie ten zuiden van Manavgat, bij een meertje (Titreyen-Göl). Dit ligt ongeveer 6 km. zuidoostelijk van Side.

Wij startten onze eerste zoektochten elke dag vanaf ons hotel in het centrum. Het doel was om de ruïnes nabij de arena te onderzoeken. Wandelend langs de kust, niet ver van oude stadsmuren, bij een hotel met houten huisjes ("Aktas hotel"), vonden wij geheel onverwacht in totaal zes Syrische hagedissen (vijf vrouwtjes en een mannetje) op een van rotsen gemaakte afscheidingsmuur. Later die week zag een van ons ook een vrouwelijk dier op een palmboom (*Washingtonia robusta*) bij een grote bus/taxiparkeerplaats net buiten het centrum van Side en twee dieren op een muur van een naastgelegen kleine boomkwekerij. Enkele dagen later, toen we dezelfde route volgden, troffen we nog een vrouwelijk exemplaar aan op een stuk beton, aan de rand van de vuilnisbelt die in de duinen was aangelegd.

TROIDL & TROIDL (2008a en b) zagen *Ph. laevis* ook in Titreyen-Göl (Manavgat). Wij zijn daar gaan kijken en vonden de hagedissen inderdaad aan de westelijke kant van het kleine meertje. Maar wel voornamelijk op de afscheiding van een de hoteltuin. De hagedissen waren erg schuw en vaak slechts tot 3 meter afstand benaderbaar.

Oude en nieuwe waarnemingen

Eén van ons (JB) was al twee keer eerder in Side geweest, in 1995 en 2003. In 2003 werd *Ph. laevis* echter alleen waargenomen in de tuin van hotelcomplex "Arum" en de andere naburige hoteltuinen. Dit hotelcomplex ligt ongeveer 3 km westelijk van het centrum van Side. Destijds werd die hagedis nog niet als *Ph. laevis* herkend maar geplaatst onder het "*Anatololacerta oertzeni/danfordi*"-

Titelpagina (pag. 216-217): *Phoenicolacerta laevis* man, rode type. Boven: Biotoop nieuwe vindplaats in Side. Onder links: Deze muur kende een hoge hagedisdichtheid. Onder rechts: Hoteltuinen kunnen ideale biotopen zijn

complex. Wel viel toen de variabiliteit binnen die soort al op. Bovendien was al snel duidelijk dat deze hagedis lokaal bijzonder algemeen was. In 2003 werd *Ph. laevis* in het centrum van Side nog niet waargenomen ondanks intensief zoeken. Deze observaties geven ruimte voor de aanname dat *Phoenicolacerta laevis* al ver vóór 2003 in die omgeving aanwezig was. In mei 2009 is het terrein rondom hotel "Arum" ook bezocht en is de aanwezigheid van *Ph. laevis* wederom bevestigd; ook nu weer in opvallend hoge dichtheden!

We hebben steeds stelselmatig naar *Ph. laevis* gezocht. In eerste instantie concentreerde wij onze zoektochten op het langgerekte gebied grenzend aan het strand. Enkele malen ondernamen wij tochten ongeveer 3 km landinwaarts, ten noorden van de doorgaande weg ("Demirel Bulvari"). Het verraste ons dat wij achter een grote discotheek midden in een klein bos op een betonnen rioolput een koppeltje vonden! Op deze vrij schaduwrijke plek hadden wij deze dieren helemaal niet verwacht. Vrij snel ontdekten we dat ook de muren

Boven: *Chalcides ocellatus*. Rechts: *Laudakia stellio daani*, man

van omliggende appartementencomplexen door *Ph. laevis* werd bewoond. Ook hier was de soort redelijk algemeen. Tijdens onze excursies vonden wij in Side geen andere hagedissen uit de familie van LACERTIDAE. Wij denken dat het ontbreken van concurrentie door andere kleine halskraag hagedissen *Ph. laevis* in staat stelt niches te bezetten die door andere soorten (bijv. *Anatololacerta danfordi* of *A. oertzeni*) niet zijn gebruikt of bereikt.

We mogen met enige stelligheid concluderen dat *Ph. laevis*, zeker in vergelijking met 2003, met een indrukwekkende opmars bezig is. Met betrekking tot onze observaties in het centrum van Side en ten oosten ervan (richting Manavgat) zijn wij overtuigd dat er mogelijk sprake is van een aaneengesloten verbindingzone tot aan Tirteyen-Göl. Toekomstige onderzoeken moeten dat nog wel definitief bevestigen.

(Natuurlijke) vijanden

De Hardoen (*Laudakia stellio daani*) beschouwen wij in zuidelijk Turkije, van alle voorkomende reptielen, als de meest succesvolle cultuurvolger. We kwamen deze statige hagedis echt overal tegen; in de stad bij de ruïnes, op huizen, op stapelmuren, grote bomen en op rotsen en zelfs langs wegen in bosrijk gebied.

Niet zelden deelde *Laudakia stellio daani* en de Parelskink (*Chalcides ocellatus*) in de kuststreek het territorium met de Syrische hagedis. Geregeld hebben we gezien dat deze hagedissoorten sympatrisch (naast elkaar) voorkwamen. Wij vonden dit best opvallend omdat in het bijzonder een volwassen Hardoen, volgens ons, als een belangrijke predator van juveniele Syrische hagedissen in aanmerking komt. Ogenscheinlijk werden volwassen *Ph. laevis* door *Laudakia* met rust gelaten. *Ph. laevis* reageerde in het geheel niet nerveus op de aanwezig-

Koppeltje *Phoenicolacerta laevis*, geelgroene keel

heid van een deze toch forse agame. Wat ons ook opviel was het relatief grote aantal huis- of zwerfkatten (*Felis domestica*), met name rondom de “nieuwe” vindplaatsen van *Phoenicolacerta laevis* in het centrum. Deze katten werden heel frequent door toeristen gevoerd. Niet verwonderlijk dat de Syrische hagedissen mogelijk door de aanwezigheid van die predators erg schuw waren. Wij konden de hagedissen vaak maar tot een afstand van 4-5 meter benaderen. Ook rond en in de hoteltuinen zijn katten te vinden, alleen minder algemeen. Dit was ook duidelijk merkbaar aan de grote dichtheden van *Ph. laevis* op die plaatsen. Wij telden soms vier tot zes hagedissen op enkele vierkante meters!

Op plaatsen waar *Ph. laevis* leefde, zagen we eksters (*Plicia plicia*), bonte kraaien (*Corvax corone sardonius*), meeuwen (waarschijnlijk *Larus michahellis*) en een enkele klauwier (*Lanius collurio*). Bij deze vogelsoorten kan *Ph. laevis* op het menu staan. Het werkelijke aantal vogels was echter niet overweldigend hoog zodat wij de predatiedruk door vogels

als marginaal of zelfs zeer klein willen bestempelen.

Metingen

We waren in staat een aantal hagedissen te vangen en de maten op te nemen, omdat dit soort gegevens nog niet algemeen bekend is. De gegevens zijn in de tabel opgenomen.

Zoals te verwachten viel waren de mannetjes zwaarder gebouwd. Vooral de koppen zijn groter en krachtiger. Dat deze hagedissen weerbaar zijn merkten we al snel, omdat ze ons steeds stevig in de vingers beten.

Wij vonden voornamelijk volwassen hagedissen, waarbij de mannetjes duidelijk in de meerderheid waren. Slechts een heel enkele keer zagen we een halfwas exemplaar. Dit vinden wij een aanneemelijke indicatie dat jonge *Ph. laevis* het eerste jaar bijzonder snel groeien. Mogelijk profiteren de jonge hagedissen van een lange activiteitsperiode ten gevolge van het gunstige, warme klimaat in zuidelijk Turkije. Een bevestiging van die snelle groei, vinden wij terug in het artikel van MANTEL

Phoenicolacerta laevis halfwas
Phoenicolacerta laevis is lokaal algemeen

Boven: *Ph. laevis* man2, Manavgat populatie

Onder: *Ph. laevis*-mannen hebben forse koppen

Linksboven: *Ph. laevis* vrouwtje met gele buik.

Rechts, van boven naar onder: Mannen vechten veel en fel; Vechten kost soms een staart; portret.

Onder: Volgroeid vrouwtje

Links: Man, Manavgat — gele buik en mijten.
Rechtsboven: Man, Manavgat populatie
Onder, van links naar rechts: Man, oranje buikzijde;
Man, witte buikzijde;
Man — witte buik, blauwe keel

Ph. laevis vrouw. Rechts: Vrouw, nieuwe vindplaats Side

& MUDDE (1987). Zij beschrijven dat in september geboren jongen begin december al tot halfwas exemplaren kunnen uitgroeien, mits voorzien van voldoende voedsel en warmte.

De hoge dichtheid van mannelijke dieren had natuurlijk gevolgen. Regelmatig zagen we dat de hagedissen elkaar te lijf gingen of najaagden. Aan een aanval ging altijd een dreigfase vooraf. Met opgezette kelen en afgeplatte lichamen werd geprobeerd de tegenstander te intimideren. Leverde dat niet het gewenste resultaat op dan werd door een van de partijen de aanval ingezet.

De Syrische hagedis is qua uiterlijk erg variabel. Mannetjes met blauwe, rode en zelfs groen/gele kelen en buiken duiken regelmatig op. Maar ook dieren met witte buiken waren niet zeldzaam. De vrouwtjes waren meer uniform van kleur en

tekening en hadden meestal een witte of gele buik. Die kleurverschillen troffen we aan in hetzelfde biotoop. De foto's geven een goede indruk van die variabiliteit.

Parasieten

Alle hagedissen die wij vingen, hadden ectoparasieten bij zich in de vorm van mijten (mogelijk *Ophionyssus natricis*). Die waren in het bijzonder bij de staartbasis en onder de buikschubben te vinden. Op een van de foto's is zichtbaar dat sommige buikschubben iets bol staan. Daar bevinden zich de parasieten. Wij hebben geen teken (IXODIDAE) kunnen ontdekken. Sommige hagedissen produceerden onwelriekende ontlasting. Daarin waren bijna altijd enkele rondwormen (mogelijk Oxyuren) waarneembaar.

Tabel: Biometrische gegevens van *Phoenicolacerta laevis* in de omgeving van Side. KRL=kop+romplengte, TL=totale lengte

Geslacht	KRL in cm	TL in cm	Bijzonderheden
♂	5,9	14	geregenereerde staart
♂	12,3	18,2	
♂	15,6	21,9	complete staart
♂	9,1	15,6	geregenereerde staart
♂	5,3	12,2	
♂	7	-	zonder staart
♂	6,5	-	zonder start; rode buik
♂	12	19,1	geregenereerde staart; witte buik
♂	10,7	17,1	1/3 geregenereerde staart; witte buik
♂	11,5	17,5	witte buik
♂	10,5	16,1	
♂	5,5	19	complete staart
♂	10,3	17,5	
♂	9,2	14,8	
♂	13,6	19,5	halfwas exemplaar met complete staart
♂	10,4	16,4	
♂	13	20,1	complete staart
♂	6,8	20,7	complete staart
♂	5,6	20,4	complete staart
♂	6,8	18,2	complete staart
♀	12,9	18,7	eieren aanwezig
♀	11,8	18	mogelijk eieren bij zich
♀	9,5	14,1	mist stukje staart
♀	12	17,3	eieren aanwezig
♀	12,6	19	eieren aanwezig
♀	11,1	16,8	eieren aanwezig, complete staart
♀	10,5	15,8	eieren aanwezig en geregenereerde staart
♀	10,2	14,7	eieren aanwezig

Summary

The authors were in Side (Turkey) during a field trip in May 2009 where they studied the Hatay or Syrian lizard (*Phoenicolacerta laevis*). The present known westernmost border of its natural distribution is in Hatay. This is about 200 km east of Side (BISCHOFF & FRANZEN, 1993).

Ph. laevis, which most likely is an introduced species, was found on locations already described by TROIDL & TROIDL (2008a & b). These authors found the lizards in hotel-garden habitats in the western part of Side and in Manavgat. In this paper the presence of this species is confirmed near the centre of Side and the dispersal to the east, in the direction of Titreyen-Göl (Manavgat). The

authors are convinced that this is an indication that the Side and Manavgat populations are in fact connected. This needs further confirmation though. About 3 km off the coastline in Side *Ph. laevis* was found for the first time too. There they inhabit hotel-garden walls.

One of the authors (JB) saw the lizard in Side in 2003 but was then it was not recognized as *Ph. laevis*. It is suggested that this lizard species arrived in this area some years before 2003. The present field studies indicate that *Ph. laevis* benefits from the lack of competition by other LACERTIDAE (*Anatololacerta danfordi*/ *A. oertzeni*). This gives *Ph. laevis* the chance to conquer suitable habitats

and niches where it is now very abundant, thus successful.

Other reptile species which are living sympatric with *Ph. laevis* were *Laudakia stellio daani* and *Chalcides ocellatus*. Information is given on possible predation by cats and bird species. Also morph metric measurements and colour-pattern features of *Phoenicolacerta laevis* from the Side region were compared. Finally the internal and external parasites (Mites, possibly *Ophionyssus natricis*, and Nematodes, possibly *Oxyurus*) are briefly discussed.

Literatuur

- BISCHOFF, W. & M. FRANZEN, 1993. Einige Bemerkungen zur Syrischen Eidechse *Lacerta laevis* GRAY, 1838 in der südlichen Türkei. Herpetofauna 15 (87): 27-34.
- MANTEL, P. & P. MUDDÉ, 1987. Enige opmerkingen over de Libanon-hagedis (*Lacerta laevis*). Lacerta 45 (3): 33-38.
- TROIDL, S. & A. TROIDL, 2008a. Erster Nachweis der Syrischen Eidechse, *Phoenicolacerta laevis*, bei Side und Manavgat. Die Eidechse 9 (1):14-18.
- TROIDL, S. & A. TROIDL, 2008b. Herpetologische und andere Naturbeobachtungen bei Side und Manavgat sowie bei Ausflügen zu den Sehenswürdigkeiten der Region. www.lacerta.de (oktober 2009)

Ph. laevis man, zonnend op een betonstenen muur

Dankwoord

Dit project en artikel zijn mede tot stand gekomen door een financiële bijdrage via de Stimuleringsregeling van de Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde "LACERTA".